

שי"ן של תפילין

"ויראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך" (דברים כ"ח).

ואמר אביי שי"ן של תפילין הלכה למשה מסיני (מנחות ל"ה עמ' א) רשי"י על אתר מפרש: לבית החיצונה עושין כמין קמטים דקים בקלף ונראין בו כעין שי"ן.

וכתב האורחות חיים שיזהר שלא יעשה השיני"ן בדפוס שאם עשאם לא יצא. מפני שהוא כחך תוכות וכ"כ הר"ר יונה והרשב"א... וי"א שאין לחוש לזה ופוק חזי מאי עמא דבר.

הגמ' בגיטין דף כ' עמ' א' מגיעה למסקנה שחקיקה אינה כתיבה. ת"ר וכתב ולא חקק למימרא דחקיקה לאו כתיבה היא. מקשה הגמ' עבד שיצא בכתב שעל גבי טבלא ופינקס יצא לחרות וכו'? אמר רבי אלעזר לא קשיא הא דחק תוכות הא דחק יריכות.

מסביר המאירי חק תוכות: הוא שחקק סביב האותיות ונשאר בולטות מאליהן. חק יריכות: שחקק גוף האותיות ולפיכך הרי זה כתב.

לכן חק תוכות אינה כתיבה משום שבכתיבה אני צריך לצייר את האות על הטבלא אבל ברגע שהכותב לא צייר את האות אלא חקק סביבה וחקק בתוכה והטבלא נשארה כמו שהיתה ומאליה נוצרה אות, אין לזה דין כתיבה.

לעומת זאת חק יריכות הוא כן כתיבה משום שכאן צייר אותיות על ידי ששקע את גוף האות בטבלא ע"י חקיקה. ואמנם נפסק להלכה באבן העזר סימן קכ"ה סעיף ד': חקק גט על הלוח או על האבן או על הטס של מתכת אם חפר ירכי האותיות כשר. וכן אם חקק ירכי האותיות מאחורי הטס עד שבלטו בפני הטס. אבל אם חפר תוך האות עד שייראו הירכות גבוהות מכאן ומכאן או שהכרה על פני הטס בחותם עד שנמצאו האותיות בולטות בדרך שעושין דינר זהב אינו גט.

לאור האמור עלינו לדון האם שי"ן של תפילין צריכה להעשות ע"י כתיבה או אולי הלכה למשה מסיני שי"ן של תפילין שתהיה בבית ולא משנה כיצד נעשה אותה. ואם יש דין לכתוב שי"ן של תפילין האם לדפוס יש דין כתיבה או שאין?.

מרש"י בהקומץ רבה נראה... שי"ן של תפילין עושין לבית החיצונה. עושין כמין קמטים דקים בקלף ונראין בו כעין שי"ן. משמע שאופן עשיית השי"ן צריכה להיות ע"י קמטים שיוצרים את האות עצמה ולא על ידי חק תוכות וכן נראה מהרא"ש והרמב"ם מזה שפסקו לעשות. ש"מ על ידי קמטים,

משמע קמטים ולא דפוס היות ואם דעתם להכשיר דפוס היו מזכירים דפוס ולא הזכירו, וכן פסק הרשב"א והר"ן. לעומתם האור זרוע סימן תקסג מביא את רבינו שמחה... עושה בדופני בתים החיצוניים הרואים את האויר וכו' קומטין העור כמין שיי"ן וכו' ויש שקובעים בבית דפוס וכו' אבל שיי"ן של תפילין דיו שתהא עשויה בכל ענין בין מימלא בין בידיים ומסתבר דמהני. ואין דין שצריך לעשות את השי"ן בכתובם דוקא. וכן כתב בב"ח דלא בעינן כתיבה אשורית ממש דהלא אף הדל"ת והיו"ד שברצועה אינן אלא דוגמא ודכוותיה גם בשי"ן אינה אלא דוגמא בעלמא.

הרמ"ע מפאנו סימן ל"ח ד"ה ועל כלל התפילין כתב: שמעבר לים שמעתי ומחכמי הארצות האלה לא יחפצו בהם בשביל השי"ן שעושים אותם בדפוס ואני שואל לראשונים שיצא מפיהם להקפיד בכך משום דהוי כחך תוכות, מידי כתיבה נאמרה בשי"ן דנימא "וכתב ולא וחקק" ועוד ודאי שמעשה הסופרים המומחים ההם אינו אלא חק יריכות שהכשירוהו בגט בפרק המביא תנין אע"ג דבפירוש אמרה תורה "וכתב לה". והרי קמטין וכפלות שלכם שאתם עושים ביד או במלקט ודאי חקיקת ירכות הוא ומקריא כתיבה בכל מקום חוץ מכתב תפילין וכו'. אבל אני הוא המזכה, ומזכה אני במקומי את המהדרין מן המהדרין במעשה השי"ן על ידי דפוס שהן חוקקים בה תוכות וירכות להשלמת צורתה בנוי מצוה, דלא איתמר בה כתיבה, בשום צורתה כדאמרן וכו'.

מדברי הרמ"ע מפאנו נראה בפשטות שאין דין כתיבה בשי"ן של תפילין ולכן אפשר לעשות את השי"ן אפילו בדפוס. ויותר מזה אמר שדפוס עדיף על קימוט הקלף. היות ועל ידי הדפוס השי"ן נראה יפה יותר ומהודר יותר ומדין זה אלי ואנוהו עדיף ורצוי לעשות שי"ן של תפילין בדפוס בדיקא. בבית יוסף על הטור: מביא את הפוסקים שסוברים שאין לעשות שי"ן של תפילין בדפוס. והם רשב"א ורבינו יונה. וכן משמע מהרא"ש והרמב"ם. אבל אומר הב"י ושמעתי שהאשכנזים נוהרים בכך שמקמטים העור במלקט. אבל אנו נוהגים לעשות בשיני"ן בדפוס, וגם בא"ח כתוב שי"א שאין לחוש בזה ופוק חזי מאי עמא דבר.

וכן פסק באליה רבה סימן ל"ב סעיף ס"ד... שדפוס כשר לכל דבר שצריך כתיבה. וכן משמע משו"ת גבעת פנחס סימן מ"ד. וכן כתב בשונה הלכות סימן ל"ב סעיף קצ"ו וז"ל וכן במנהג הפשוט כהיום לעשותם בדפוס מפני שעל ידי זה יש לו תואר שיי"ן בחוליותיה וזיונה יותר מבשי"ן המקומטת מהעור. ובספר ברוך שאמר בהגה... וזו המסקנה של רבינו שמחה ז"ל שיי"ן של תפילין לפי המסורת הוא הלכה למשה מסיני אין נכון לשנותה ממנהג זקנים שהיו עושים אותה בקמט עור הבית. מידי אם עשה אותו בדפוס או כתבו אותו בדיו על הבית אין בידינו לפסול עכ"ל. ובמסקנה כתב רבינו חיים

דלכתחילה עבדינן כאביי. ובדיעבד לא פסילין להו כרב דימי מנהרדעי.
(ועיין בדרכי משה על אתר).

המגן אברהם סעיף נ"ז סובר שאע"פ שחק יריכות בטס של מתכת כשר בגט משום שחק יריכות כתב לכל דבר מכל מקום חק יריכות בעור אינו כשר והטעם היות והעור רך. ואילו טס של מתכת קשה. ולכן כשדוחק בדפוס בצד השני של טס מתכת מקרי חק יריכות. אבל בעור שהוא רך ע"י שדוחק בעור מהצד השני נדחק גם סביביו והוא ליה חק תוכות. מחצית השקל מסביר את דברי המגן אברהם שכן דרך העושים בדפוס שיש להם שני חתיכות עץ. באחד השי"ן בולטת ודוחק אותו על גבי העור. ועל ידי זה בולט העור בצד השני כמין שי"ן, ועץ אחד שחקוק בתוכו שי"ן. ועץ זה מניח בצד השני (החיצין) של העור. ונכנס השי"ן שנדחק בעור לתוך שקוע של העץ השני ויצא השי"ן בעור מכוון. ואם כן יש לחוש שעל ידי העץ שהשי"ן שקוע בו ידחה ממילא צדדי השי"ן והוא ליה בצדדים חק תוכות... ובסוף דבריו מביא מחצית השקל את הטי"ז והגיע למסקנה כל כמה דאפשר לעשות בלא שום חקיקה עדיף. קסת הסופר פסק שלכתחילה יש לעשותן בקמטין של העור ואם עשאן בדפוס או כתבן כשר.

המשנה ברורה סימן ל"ב ס"ק קצ"א. כותב לעשותן בדפוס דהיינו שעל הדפוס חקוק שי"ן בולטת ודוחק הדפוס – בעור הבית ונעשה תואר שי"ן עיין בט"ז ומג"א דמשמע דלכתחילה טוב למנוע מזה. ובכנה"ג בשם הרמ"ע כתב זהו יותר הידור וכן במנהג הפשוט כהיום לעשותן בדפוס. מפני שע"ז יש לה תואר שי"ן בחוליותיה וזיונה יותר משי"ן המקומטת מבעור. באופן מעשי ראיתי אפשרות אחת בשמו של הרב שלום מרדכי הכהן שצריך לעשות את השי"ן בתחילה ע"י דפוס ואז אנו מקבלים שי"ן יפה ומהודרת, בשלב השני מחזירים את השי"ן למקומה ואח"כ למשוך שוב פעם את השי"ן בצבת, ושי"ן זאת מהודרת הן מצד שנעשתה בדפוס וצורתה מהודרת, ולחוששים לחק תוכות כאן לא קיים החשש היות שבסופו של דבר השי"ן נעשתה ע"י משיכה בצבת ולא ע"י דחיקה של דפוס.

אפשרות שניה לוקחים דפוס של שי"ן ולוחצים אותו בחוזקה על הבית, וכתוצאה מן הלחץ מסביב לשי"ן נלחץ העור פנימה, והעור שנמצא בחלל דפוס השי"ן נשאר בולט, בשלב השני מרטיבים את העור ומחזירים רגל אחת בלבד של השי"ן למקומה. והסיבה כדי לקלקל את השי"ן. בשלב השלישי מושכים בצבת את הרגל שדחקנו פנימה. וזה כשר עפ"י הרמ"א שהביא את תרומת הדשן סימן רכ"ח ושם כתב כל חק תוכות שכתבו הגאונים בכה"ג על ידי מחיקה. לא כתבו, אלא דיקא שעל ידי המחיקה לבדה ניתקן האות מקילקולו, אבל היכא שעדין צריך לכתוב ולהוסיף על המחיקה לשוויה אות בכה"ג לא נפסל משום חק תוכות. אפשרות שלישית. שונה בדרך העשייה משתי האפשרויות הקודמות. בשני

המקרים הקודמים ראשית יצרנו ש"ן על ידי דפוס. ואח"כ ע"י משיכה. באפשרות כזו שהיא המהודרת ביותר בתחילה מושכים בצבת את כל השי"ן ע"י קמוטים ואח"כ כדי ליפות את השי"ן מניחים אותה בדפוס. דעתו של ר' יעקב חיים סופר בספרו קול יעקב סימן מ"ב אות קצ"ב וזה לשונו. "ומנהגנו פה בגדד יע"א לעשות השי"ן בתחלה ע"י קמטים אבל אין נעשה יפה ולבסוף מניחים אותו בדפוס כדי שיהא נאה".

כל האפשרויות אמורות בתפילין שהם מעור בהמה גסה. בגלל עובי העור לא ניתן לעשות ש"ן על ידי חק יריכות. אבל בתפילין בהמה דקה. עושים ש"ן ע"י חק יריכות.

הגדרת חק יריכות חקיקת גוף האות בעור מצד אחד, ומן הצד השני אנו מקבלים אות בולטת. דין זה נלמד מציץ הכה"ג, גיטין ר' עמי א'. בציץ נאמר "מכתב פתוחי חותם. אומר רש"י אלמא כתיבה היא. וממשיך רש"י בהסברו שהיה הציץ דק כעין טס. וצר אותיות מעבר האחד ודוחק ירכותיהן והן בולטות מעבר השני כמו שמצירים כסף וזהב העשוי ליקבע בכלי עץ ששותים בהם יין.

לאור האמור מעשה השי"ן בתפילין בהמה דקה כך הוא: מדביקים ש"ן מעור על הבית אח"כ עוטפים את כל הבית בעור חתיכה אחת. והשי"ן הדבוקה כתוצאה מן הלחץ של העור החיצוני יוצרת בו צורת ש"ן מהצד הפנימי החוצה וזוהי ש"ן שנוצרת ע"י חק יריכות. ולכן כאשר נעשה נקב (ע"י מכה) בתפילין של ראש, אמנם אפשר לומר שהתפילין כשרות מדין הבית הפנימי שעדיין שלם. ואין בו נקב, ברם לאחר שאמרנו כיצד עושים את השי"ן יוצא שלבית הפנימי אין ש"ן בו עצמו. שעשויה בו או כתובה עליו אלא מודבקת. וכאן מתעוררת בעיה אם דבק הוא חיבור, או לא הוא חיבור. והמשניב בס"ק קצ"ב כתב אם עשה את השי"ן בקלף אחר והדביק בדבק על הבית פסול. וכך פסקו ישועות יעקב. ורע"א.

החזון איש סימן י"א (או"ח) מביא את המשניב בשם רע"א שאוסר לדבק ש"ן משום שדבק הוא ספק. כל זה לשיטת הרמ"א באבן העזר. אבל לפי המשניב הסובר שדבק מועיל לכאורה זה צריך להיות מותר, אך בכל אופן אוסר החזון איש משום ששי"ן של תפילין צריכה דיבוק חזק. ואחרי שלא עשו כן בדורות ראשונים הוא כהוראה לאיסור.

ובלשכת הסופר הביא את תשובת רע"א שמקצת סופרים המציאו לחתוך מקלף תמונות שיני"ן ולדבקן על הבית ופסלן משום שדיבוק אינו חיבור שיהיה נחשב מעור הבית.

ובספר שנות חיים חלק שני הלי' תפילין הלי' אי' פסלן מטעם שחתך את הקלף שבינתיים ותמונת השי"ן נשארה מעצמה והווה ליה חק תוכות. וכיון שיש כל כך הרבה ספקות בתפילין כאלו נראה שקשה מאוד להתיר להשתמש בהן.